

ATT FINNAS OCH SYNAS NÄR HISTORIA SKRIVS

Handicaphistorisk Tidsskrift 14

Indlæg fra den 5. nordiske konference om
handicaphistorie i Nynäshamn i Sverige
24-26 september 2004

Dansk psykologisk Forlag

Handicaphistoriske kilder i Danmark

*Af arkivar Christian Larsen,
Rigsarkivet*

Fra kurvemager til gårdejer

I december 1870 ankom den 12-årige Lars Vilhelm Jørgensen til Det Kongelige Blindeinstitut i København.¹ Han var født i Refshale på Lolland i 1858 som søn af gårdejer Jørgen Madsen. Lars Vilhelm var i 6-års alderen blevet blind som følge af kirtelsyge, men kunne dog se lys og farve om dagen. Ved sin optagelse på Blindeinstituttet blev han sat i forberedelsesklassen, hvor han uden tvivl var en dygtig elev. Ved eksamen i maj 1871 var hans hovedkarakter Mg?, og han var nr. 5 i klassen. Han blev derfor oprykket i 1. klasse og sat til at lære kurvemagerhåndværket. Hel artig var Lars Vilhelm dog ikke, og forstander Johs. Moldenhawer måtte skrive til faderen om sønnens opførsel.

I Lars Vilhelms sagsmappe ligger følgende svar fra Jørgen Madsen, dateret 23. marts 1875:

"Deres meget ærede af 16de dennes har jeg modtaget og ser deraf, at min Søn gjentagne Gange har forset sig mod sine højtærede Foresatte. Jeg bringer Dem herved min dybeste Tak, fordi De viser mig den Opmærksomhed at underrette mig derom. Det bedrøver jo Forældre at høre at et Barn opfører sig ulydigt, men det er da ogsaa mit Haab, at naar Lars Vilhelm ved, hvormeget han har gjort mig imod ved at overtræde Deres Befalinger, han da for

---

¹ Artiklen er en let udvidet udgave af det indlæg, som jeg holdt på 5. Nordiske Handicaphistoriske Konference i Nynäshamn 25. september 2004. Indlægget bygger i vid udstrækning på min artikel "Handicaparkiver - også en rig kilde for personallhistorikere" i Personallhistorisk Tidsskrift 2002, nr. 2, s. 227-244.

Fremtiden vil lade sligt fare. At han i andre Henseender opfører sig godt er mig jo en stor Glæde at høre. Jeg har tilskrevet ham og paa det indstændigste foreholdt ham det utilladelige i hans Opførsel imod Dem, hvem han har saa meget at takke for (...) "

Efter syv års undervisning og erhvervsuddannelse som kurvemager afgik den 19-årige Lars Vilhelm den 4. juni 1877 fra instituttet med fine karakterer. Han tog hjem til sine forældre, der havde anlagt en pileplantage, ligesom faderen gav ham det fornødne værktøj. Institutet gav ham en fløjte. I protokollen over afgåede elever noteredes det under 1878, at *"Det gaaer ham rigtig godt. Han har god Afsætning"*.

Dette bekræftes også af Lars Vilhelms eget brev i maj 1879 til forstander Moldenhawer. Brevet er skrevet på det guldbergske skrivemaskinapparat, der gjorde blinde i stand til at skrive en letlæselig blyantskrift (uden forskel på store og små bogstaver). Lars Vilhelm undskylder, at han først nu skriver, men der har været meget arbejde, *"noget som jeg aldeles ikke havde ventet, da jeg forlod instituttet, fordi byen her jo ligger noget afsides og kun en lidet befærdet bivei fører her igiennem. mit meste arbeide har jeg da ogsaa fra maribo, som jeg har faaet igeennem forskjellige bekjendtskaber og ved anbefalinger af disse, og som vistnok skyldes den omstændighed, at jeg sælger mine kurve lidt billigere end man kan kjøbe dem i maribo (...) "*. Tilmed fik han sine materialer gratis, så der kom en forholdsvis pæn fortjeneste ud af arbejdet.

I slutningen af 1880'erne blev Lars Vilhelm gift og fik senere tre sønner, der købte en gård til ham. Lars Vilhelm Jørgensen døde i 1946, 81 år gammel.

Fra Gammel Bakkehus til Ebberødgård

Få år efter at Lars Vilhelm var begyndt på Blindeinstituttet, blev den jævnaldrende Christine Schiøtz optaget på Gammel Bakkehus i København, en institution for åndssvage børn. Hendes liv kom til at forme sig væsentligt anderledes end Lars Vilhelms. Christine var født i 1865 i København og datter af gæstgiver Frederik Christian Schiøtt

og hustru. Faderen så Christine ikke meget til, eftersom han i 1868 rejste alene til Amerika uden senere at give lyd fra sig. Christines handicap var krampeanfald eller med moderne betegnelse: epilepsi. Allerede fra ½ års alderen blev hun angrebet af kramper med jævne mellemrum, og det fortsatte op igennem barndommen.

I juni 1874 anbragtes Christine så på Gl. Bakkehus. Ved hendes optagelse blev hun beskrevet således: *"Hun er ret proportioneret men lille og undersætsig af Vækst, har gode Sandser, kan frit bevæge sig, men har kun vilkaarlig Brug af venstre Arm og Haand, da en Svækkelse i højre Legemshalvdel overhovedet især har ramt højre Overextremitet, som hun kun meget ufuldstændigt formaar at bruge"*. Hun havde nogle udtalefejl, men ikke anderledes end dem man traf hos andre småbørn, og hun forstod tiltale, *"men vil, naar man taler til hende, gjerne skeje ud og gjøre uvedkommende Spørgsmaal og Bemærkninger, som hun atter slipper for at springe over til noget andet. Hun husker ret godt, ogsaa Melodier og Tekst men røber kun ringe Dømmekraft"*.

Christine havde uden resultat været sat i en almindelig skole, men på Gl. Bakkehus forsøgte man at give hende undervisning. Børnene blev undervist i religion, håndgerning/sløjd, tegning, geografi, sang og dans. Den trykte årsberetning for 1878/79 fortæller os, at hun havde lært en del bibelske fortællinger, trosartiklerne, budene og Fadervor, kunne en del smådigte udenad og læste uden at bogstavere lettere sætninger. Der var ligeledes sket lidt fremgang i geografi, tælling og tallæsning. *"Med venstre Haand har hun lært at skrive nogle faa Tal og Bogstaver, men daarligt, hvorimod hun trods sin fuldstændige Lamhed i højre Haand har drevet det til at strikke ganske ordentligt. Tekst og Melodi til en Mængde Sange har hun lært og synger gjerne"*. Hendes letbevægelige sind var mest stemt for glæde og lystighed, men hun blev hurtigt såret. Af og til var der *"Heftigsudbrud og Uartigheder, men i det hele har man dog Grund til at være tilfreds med hendes Opførsel"*.

En notits i elevprotokollen en del år senere, i 1887, viser, at hun bevarede det gode sind, men stadig fik raserianfald. Christine kunne dog selv mærke, når disse var på vej, og bad om at komme i spænde-trøje; når så det værste var overstået, sagde hun: *"Nu tror jeg, jeg kan*

undvære Spændetrojen". I 1892 overførtes hun som en af de første til den nyligt indviede Ebberødgård i Nordsjælland, der var en afdeling under Gammel Bakkehus og beregnet som arbejds- og plejehjem. Størstedelen af de epileptiske elever forblev inden for åndssvageforsorgen, og Christine døde på Ebberødgård i 1921, 56 år gammel.

Disse to biografier er blot eksempler på de mange livshistorier, der gemmer sig i de danske landsarkivers store handicaparkiver, det vil sige arkiverne fra de tidligere særfororgsinstitutioner. Åndssvageforsorgen har generelt de fyldigste og mest omfangsrige arkiver; således fylder Ebberødgårds arkiv 91 hyldemeter og Gammel Bakkehus 38 hyldemeter. Fra Det Kgl. Blindeinstitut er der for perioden indtil 1980 afleveret 70 hyldemeter. I det følgende skal der gives eksempler på, hvad disse arkiver rummer.

Fra privat til offentlig forsorg

Det er først i begyndelsen af 1800-tallet, at der begynder at komme en institutionaliseret forsorg for handicappede personer i Danmark. Før den tid vil vi kunne træffe dem i fattigprotokoller, folketællinger og kirkebøger. Tager vi f.eks. folketællingen 1801 for Ringkøbing Amt i Jylland, finder vi 48 blinde personer, hvoraf de 29 nød almisse som eksempelvis den 48-årige husmand Chresten Chrestensen, der boede i Munkelund (Ikast Sogn) sammen med sin søster Margrethe Chrestensdatter på 59. Begge var almisselemmer. I Sønderby (nordvest for Ringkøbing) blev Anne Nielsdatter, 33 år, betegnet som "Krøbling og blind". Hun opholdt sig sammen med faderen Niels Mortensen hos søsteren Maren og dennes mand Iver Tullesen. Selvom den jævnaldrende Anne Kristine Pedersdatter på 34 år var blind, noteredes det: "kand dog noget med Hænderne fortiene". Anne Kristine boede hos moderen Karen Andersdatter (70 år) og dennes 2. mand Christen Jensen (40 år), der var selvejerbonde i Sønderby ved Nissum Fjord.

I løbet af 1800-tallet blev de store centrale særfororgsinstitutioner grundlagt, hvorved det blev muligt at tage bedre hånd om handicappede og at give dem uddannelse og oplæring. Ved hjælp af en erhvervsuddannelse kunne handicappede personer skabe sig

en selvstændig tilværelse uden for fattigvæsenets og institutionens rammer, som det var tilfældet med Lars Vilhelm Jørgensen.

Døvstummeinstituttet i København, grundlagt i 1807, var den første af denne slags institutioner. Formål med instituttet var de "Døvstummes Dannelse til Brugbarhed for det borgerlige Liv". Dette skulle ske ved at give dem undervisning og oplære dem i et håndværk, for pigernes vedkommende som tjenestepiger, så de kunne blive selvforsørgende.

Instituttet kom til at danne forbillede for det blindeinstitut, som logen Kjæde-Ordenen oprettede i 1811. Initiativtageren, C.F. Brorson, kunne henvise til Døvstummeinstituttet i sin plan for et blindeinstitut, hvis formål skulle være at "opdrage Staten nyttige og dydige Borgere". Eleverne skulle have undervisning i skolefag og lære et håndværk, så de kunne forsørge sig selv, når de forlod instituttet. Blindeinstituttet blev drevet i privat regi frem til 1858, hvor staten overtog instituttet og senere (1898) udvidede det med en forskole på Røsnæs i Nordvestsjælland. Ordenen oprettede desuden et arbejds-hjem for blinde i 1825 (nedlagt 1971), et asyl for blinde børn i 1861, der lukkede i 1914, og drev i 1930'erne og 1940'erne en husholdningsskole for blinde.

Endelig oprettedes i 1855 Gammel Bakkehus. Anstalten var beregnet for "idiotiske, svagsindige og epileptiske Børn i en Alder af 5-15 Aar, naar deres Tilstand giver Haab om Helbredelse eller Forbedring". Anstalten blev i 1862 udvidet og delt i to afdelinger: en opdragelsesafdeling for idiotiske børn og en plejeanstalt, som skulle være "et Tilflugtssted for ældre Idioter" af begge køn. I 1892 blev Ebberødgård oprettet i tilknytning til Gammel Bakkehus som arbejds- og plejehjem, og hertil blev overført alle såkaldt ikke-underviselige patienter, deriblandt Christine Schiøtz.

Eleveprotokollerne

Hovedstammen i handicaparkiverne er elevmaterialet, dvs. elevprotokoller og elevmapper. I Ebberødgårds arkiv gemmer der sig mange tusinde skæbner i de 400 pakker klientsager fra institutionens første 48 år. De to biografier, denne artikel blev indledt med, er skrevet på

grundlag af det spændende elevmateriale. Elevprotokollen rummer en række grundlæggende oplysninger om eleven (senere også kaldet klient og deraf klientprotokoller): navn, fødested, fødedato/alder, hvornår optaget i og udgået fra institutionen samt bemærkninger om opholdet i institutioner.

Udover elevprotokollen har man også på mange institutioner haft elevmapper, hvor der ligger, hvad man kan kalde "bilag" til protokollen. Det kan være attester, der var nødvendige i forbindelse med optagelse, papirer der knytter sig til institutionsopholdet eller livet efter institutionen. Sådanne elevmapper finder vi bl.a. i Blindeinstituttets arkiv, hvor sagsmappen på Lars Vilhelm Jørgensen indeholder dåbsattester, erklæringer fra den lokale læge og fra skolelæreren, breve fra faderen og fra Lars Vilhelm samt et avisudklip fra *Lolands Posten* 26. august 1946 med nekrologen over Lars Vilhelm. I en anden, tilfældigt udvalgt, elevmappe på pigen Marie Ejlersen fra Emtekær nord for Assens på Fyn, elev 1903-1912, ligger faderens ansøgning 1903 om datterens optagelse samt lægeattest og udtalelse fra den lokale lærer. Desuden finder vi en notits fra Blindeinstituttets læge 1905 om, at Marie burde sendes på instituttets forskole på Røsnæs, da hun led af stærk hovedpine.

Ved optagelsen på Gammel Bakkehus skulle der udfyldes et skema med 27 spørgsmål af den lokale præst og læge. Dette skema er desværre ikke bevaret for Christine Schiøtzs vedkommende, men er det til gengæld for Marie Charlotte Amalie Sandrue, der blev optaget som elev nr. 7 i 1855. Hun stammede fra Stege på Møn, hvor hendes fader var værtshusholder. Marie var på det tidspunkt 11 år gammel. Institutionen ønskede oplysninger, om der var arvelige sindssygdomme i familien, om omstændighederne i forbindelse med svangerskab og fødsel, om barnets fysik (f.eks. "Hovedets Dannelse, dets Omfang, Længden af de forskellige Diametre"), om barnets åndelige udvikling og almindelige adfærd. Sognepræst D. Smith og distriktslæge H. Mackeprang kunne oplyse, at der ikke på den mødrene side havde været sindssygdom, men at hendes farfader havde lidt af afsindighed i sine sidste år. Maries fødsel forløb fint, ligesom opvæksten havde været normal, bortset fra at *"Hun synes ret at udvikle sig noget langsommere end andre Børn, men man blev dog*

først opmærksom derpaa senere da hun var hen ved 3 Aar gammel", skrev lægen. Hun var heller ikke misdannet. Marie var et fredeligt og godmodigt barn, der havde gået i pogesko og lært godt at læse i bog, *"men det Læste er strax forsvunden, hun skriver paa Tavle"*. I spørgsmål 21 skulle den formodede årsag til hendes nuværende tilstand angives. Præst og læge var enige om, at den "Ormekrampen", hun havde haft i 2.-3. leveår, var årsag hertil. Ormekrampe er indvoldsorm, som i 1800-tallet var et udbredt problem.

Endvidere ønskede man oplysning om almuens levemåde på lokaleggen, og om der *"gjøres (...) hyppigt Misbrug af spirituøse Drikke overhovedet og i Barnets Familie i Særdeleshed"*. Sognepræst Smith noterede, at drikfærdigheden blandt almuen i Stege var mindre hyppig på grund af mænboernes *"større Velstand og rigelige Føde"*. Forældrene var ædruelige folk, men farfaderen og farbroderen havde nok været temmelig hengiven til drik. Endelig skulle det oplyses, om det var sædvane på egnen *"at berolige spæde Børn med Brændevin eller med Lægemedler som indeholde Opium eller andre søvndyssende Substantser? Har noget saadant Middel været benyttet i dette Barns spæde Alder?"*. Hertil kunne både præst og læge svare: Nej.

Marie blev optaget på Gammel Bakkehus i december 1855. 1 maj 1864 blev hun overført til den nyoprettede pelejeafdeling for de elever, der *"have viist sig uimodtagelige for yderligere Udvikling og derfor maae ansees for uhelbredelige"*. Maries ophold på Gammel Bakkehus blev imidlertid kort, og i april 1871 døde hun, kun 27 år gammel.

Kilder til dagligdagen

Arkiverne indeholder også oplysninger om dagligdagen på institutionen. Mange steder har man ført en dagbog, hvor stort og småt om livet på institutionen blev optegnet. Dagbogen fra Blindeinstitutets forskole på Røsnæs fra foråret 1916 viser, at søndag den 5. marts holdt man fastelavn, hvor de store piger spillede en af dem selv forfattet komedie. Bagefter var der *"Lotteri om Smaating, som var gemt fra Julen"*. Fastelavnsmandag bød på opvisning, tøndeslagning og om aftenen bal. Eleverne fra de ældste klasser var klædt ud i forskellige dragter og dansede "Nationaldanse". Den 2. april havde

skolen besøgt af fire blinde kunstnere, Chr. Kjellerup, Aksel Agerby, Karl Mathisen og frk. Melchior, som bl.a. spillede udvalgte kompositioner af Lauritz Lauritzen. *"Alt i alt et meget fornøjeligt Besøg"*. I maj var der den 12. og 13. årsprøver i religion, dansk, anskuelse, regning, vers og fortælling, håndgerning, sangleg, gymnastik og dans. Eksamen overværedes af en norsk blindelærer, kammerherre Kragh og *"Hs. Exc. Geheimeraad Goos"* m.fl. Der er tale om tidl. justitsminister C. Goos, formand for Blindeinstituttet.

Også de trykte kilder kan give righoldige informationer, for eksempel kunne årsberetningen fra Gammel Bakkehus berette om Christines skolegang. Årsberetningen 1865-1867 fra Døvstummeinstituttet fortæller os ikke blot om undervisningen, men tillige om dagligdagen. Om børnenes senge hed det, at de var forsynede med krølhårsmadrasser; om sommeren havde eleverne to uldne tæpper, men om vinteren tre, og sovesalene blev opvarmet, *"naar det er Frostveir"*. Desuden kan vi læse om *"Elevernes Fornøielser"*, som havde bestået i en årlig skovtur, besøg på zoologiske museer og i Zoologisk Have. *"Hvert Aars ældste Classe besøgte Rosenborg Slot og flere af vore Museer. Foruden at more Eleverne gavne disse Udflugter ved at udvide deres Kundskaber og deres Færdighed i Sproget. Lærerne samtale med dem om det Sete og lade dem opskrive det"*. I julen havde man haft juletræ, og eleverne havde fået julegaver. Endelig havde Hans Majestæt Kongen glædet eleverne med tre festmåltider, første gang ved kongeparrets besøg på instituttet i marts 1866, dernæst på prinsesse Dagmars bryllupsdag (hun blev gift med den russiske kronprins) og endelig på kongeparrets sølvbryllupsdag i maj 1867.

Både på Blindeinstituttet, Døvstummeinstituttet og Gammel Bakkehus fik eleverne undervisning i skolefag og blev givet en erhvervs-mæssig uddannelse. Undervisningen i fag som tegning, regning og værkstedsarbejde var lagt an på at skulle være eleven til hjælp i hans fremtidige liv. Tegning kunne f.eks. være den fremtidige snedker en god hjælp, når han skulle lave et møbel, mens et regnestykke kunne være udregning af priser. Hvis 1 alen klæde kostede 4 rigsdaler, hvor meget kostede så 20 alen 3 kvarter? Desuden blev eleverne oplært i et erhverv, der var foreneligt med deres handicap. På Blindeinstituttet uddannede man eleverne til f.eks. børstenbinder eller rebslager,

mens eleverne på Døvstummeinstituttet blev skomager, snedker eller skrædder. En undersøgelse fra 1886 viste, at af 263 døvstumme mænd var de 192 beskæftiget som netop skrædder, skomager eller snedker. For pigernes vedkommende blev det enten til syerske eller tjenestepige.

Døvstum fandt sin tilkommende på Døvstummeinstituttet

I Døvstummeinstituttets eksamensprotokol for 1845 finder vi øverst på eksamenslisten Ole Bruun Stampe. Stambogen over elever oplyser, at han var født 20. august 1829 som søn af husmand Carsten Bruun Stampe og Johanne Olsdatter i Gladsaxe ved København. Han blev optaget i oktober 1839, samme år som instituttet flyttede til Kastelsvej. Sognepræsten Grundtvig havde oplyst, at *"Drengen (er) ikke født døvstum, men har faaet sit nuværende Tilfælde i en Skarlagensfeber for omtrent 3 Aar siden. – Hverken hans Forældre eller nogen af hans Paarørende ere eller have været døvstumme"*. Ved eksamen i maj 1845 klarede han sig godt: Mg i evner, flid, bibelhistorie, tavleregning og Ug i lærebog, sprogfærdighed, historie, geografi og hovedregning. Han blev derefter konfirmeret i Trinitatis Kirke 28. maj 1845 og afgik fra instituttet 8. august. På instituttet havde han lært skomagerhåndværk og blev derfor sat i lære hos skomagermester Madsen i Kronprinsessegade i København.

På Døvstummeinstituttet fulgte man de udgåede elever, indtil de fyldte 25 år. Protokollen over disse elever viser, at Ole 1845-1850 stod i lære og blev svend Skt. Hansdag 1850. I årene 1851-1852 var han skomager på hjemegnen, men flyttede i 1853 til Aalborg og blev skomagersvend der. Grunden til, at han flyttede så langt hjemmefra, finder vi i "Anmærkninger", hvor vi kan læse, at han i 1860 blev gift med den døvstumme Lotte Sophie Jakobsdatter fra Kollerup Sogn i Thisted Amt i Nordjylland. Ved Lotte Sophie er der tilføjet "No 23". Dette nummer henviser tilbage til instituttets stambog over elever, hvor vi kan finde oplysninger om Lotte Sophie. Hun var født 22. januar 1830 i Kollerup Sogn, hvor faderen var husmand. Hun blev optaget i instituttet samtidig med Ole, blev konfirmeret og afgik

samtidig med ham i 1845. På instituttet er fundamentet til deres forhold utvivlsomt lagt, men det blev en lang forlovelse. Protokollen over udgåede elever oplyser os, at hun 1845-1860 var hjemme hos forældrene og ernærede sig som syerske. Først i 1860 flyttede hun hjemmefra, idet hun og Ole jo blev gift.

Tidligere elever senere i livet

Også på Blindeinstituttet valgte forstander 1858-1905 Johs. Moldenhawer at følge eleverne, efter at de var udgået fra instituttet. En af disse var Carl Harpsøe. Han var født i Stege på Møn 1843 som søn af glarmester S.A. Harpsøe og Johanne Pedersdatter. Carl, der var blind fra fødslen, blev optaget i Blindeinstituttet i august 1853 og fik her ni års undervisning. I oktober 1862 kunne han forlade instituttet efter endt undervisning og oplæring som rebslager. Ved hjælp af protokollerne over afgåede elever er det muligt at følge ham 40 år derefter. Carl tog ophold hos en onkel i Stege, men det gik ikke så godt med fortjenesten, og kommunen anbragte ham hos rebslager Broholm. Carl kunne ikke spinde sammen med de seende og blev derfor sat til dels groft arbejde, dels håndlangerarbejde. I 1864 flyttede han til København for at arbejde sammen med andre tidligere elever fra Blindeinstituttet, men igen var den ringe indtjening et problem, og i 1868 måtte Carl vende tilbage til Stege.

I 1870'erne arbejdede han hos Broholm og senere dennes søn, inden han i 1880'erne blev svend hos rebslagermester Ekmann i Fåborg. I 1887-1888 noterede Moldenhawer, at Carl ønskede at nedsætte sig som selvstændig, eventuelt i Jylland, men i 1899 vendte Carl tilbage til Stege og arbejdede som måttemager. Tanken om at blive selvstændig havde dog ikke forladt ham helt, og han bad derfor Stege Byråd om økonomisk støtte, men i denne retning gik byrådets planer ikke. De tilbød ham at komme i kurvemagerlære hos en blind mand på Møn, hvilket Carl afslog. I 1903 noterede Moldenhawer, at Carl havde nedsat sig som måttemager i Jylland. Derefter er hans skæbne ukendt.

Indberetninger om blinde og døvstumme

En anden vigtig kilde til blinde og døvstummes liv uden for institutionerne og til at følge dem efter skolen er indberetninger. Allerede i 1821 og 1834 pålagde regeringen præsterne at indsende årlige lister over døvstumme og blinde personer. Døvstummeinstituttet og Blindeinstituttet anvendte nemlig disse lister til at danne sig et overblik over antallet af potentielle elever og til at udvælge kommende elever, og det var derfor vigtigt at stå på listen. I juli 1837 fik Frederik 6. en ansøgning fra husmand Søren Rasmussen Bruus i Terdrup, Randers Amt i Nordjylland, om at få sin 13-årige datter Inger Marie optaget i Blindeinstituttet. Hun var hidtil blev nægtet optagelse, fordi hun netop ikke stod på de årlige lister på grund af en fejl fra præstens side, muligvis fordi hun var svagsynet og dermed ikke ganske blind. I november 1837 bevilgede bestyrelsen hende en elevplads.

Der er i dag bevaret indberetninger om døvstumme 1822-1878 og om blinde 1835-1870. Indberetningerne skulle indeholde følgende oplysninger: navn, alder, forældrenes navn og kår, sjæls- og legemsbeskaffenhed, om handicappet var medfødt eller senere erhvervet, og af hvem den handicappede blev forsørget. Tager vi døvstummeindberetningen for 1860 fra Gelsted-Rørup sogne på Vestfyn, kan vi læse om en af pastoratets døvstumme, Alexander Rasmussen på 60 år, at han var *"temmelig urolig, egensindig og stundom skadefro og der maa holdes et Tyende til at passe ham"*, og at han *"Udretter saa at sige intet til Nytte"*. Den 42-årige Emil August Mai var derimod *"velsindet og ordentlig"* og nød ingen offentlig understøttelse, men ernærede sig selv som skomager. Det oplyses også, at han kom hjem fra Døvstummeinstituttet 23. maj 1834, og med den oplysning kan vi gå til instituttets stambog over elever og finde flere informationer om ham.

Privat forsorg

Ved siden af de statslige institutioner eksisterede der en række private sørforsorgshjem, blandt andet Kjæde-Ordenens arbejds- og forsørgseshjem for blinde, oprettet i 1825. Oprindeligt var hjemmet for begge køn, men fra 1860'erne optog man kun kvinder. Ifølge Love

for Lemmerne i Forsørgelses- og Arbejdsanstalten for Blinde fra 1867 kunne blinde kvinder, der havde lært et håndarbejde, optages. De ville få *"Huus, Føde, Klæder, Fodtøi, Vask og Varme samt Medicin og Pleie i Sygdomstilfælde"*; til gengæld for dette skulle kvinderne arbejde for Blindehjemmet. Det drejede sig om spind, strikning, hækling, børstenbinderi, stråfletning og syning.

"Høj, net Dame, dannet Væsen"

Arkiverne indeholder også oplysninger om personalet på institutionerne. I 1898 skulle en lærerindestilling på Gammel Bakkehus besættes, og der indkom en række ansøgninger, heriblandt fra den 23-årige Elisabeth Nyholm. Hun havde 18 år gammel taget privatlærerindeeksamen på Femmers Kvindeseminarium og derefter været lærerinde for tre børn på gården Christiansminde på Lolland 1893-1895. Hendes arbejdsgiver, S. Jochumsen, skrev meget rosende: *"Denne Gerning udførte Frøkenen til vores fulde Tilfredshed, idet Børnene ved Examen viste sig at være vel underviste, hun er en dygtig Pige, forstaar at holde passende Disciplin og dog at erhverve sine Elevers Kjærlighed. Da hun ved Siden heraf er fordringsfri og omgængelig, kan vi kun paaskjønne hendes Virksomhed her i Hjemmet"*. I november 1896 tog Elisabeth så skolelærerindeeksamen og bestod med 1. karakter. Derefter blev det til 1½ år som lærerinde i Horsens i Jylland.

Foruden at indsende en ansøgning var hun og de andre ansøgere til samtale på Gammel Bakkehus, og på ansøgningerne har forstanderen E.V. Rolsted noteret sit indtryk. Om Elisabeth står der: *"Ser sund og frisk ud, gør et meget tiltalende Indtryk"*, mens en anden ansøger var en *"høj, net Dame, dannet Væsen"*, noget man lagde megen vægt på. I anstaltens første statutter stod der, at *"Det quindelige Opsyn i Anstalten anbetoes en christelig sindet dannet Kone"*, og det var en forudsætning, at ansøgerne kom fra hjem, der havde givet dem en *"god almen Dannelse"*. En tredje ansøger gjorde *"et godt Indtryk; hun ser sund og frisk ud, men tilstaar af og til at lide af ret heftig nervøs Hovedpine"*. Elisabeth fik stillingen og var lærerinde frem til 1904.

Methea Hoffmann var lærerinde på Blindeinstituttet 1883-1920.

I sine pensionistår udarbejdede hun biografier over de 70 personer, der havde været ansat på instituttet 1858-1925; kun en lærerinde samt to sløjd- og fritidslærere mangler i biografierne. Biografierne rummer udover personalhistoriske fakta småaneddotiske beskrivelser og personkarakteristika. Ved en del af biografierne er der tillige foto vedlagt. En af de portrætterede var Frederik Kyster (1830-1911), der lærte eleverne skomageri fra 1881. Methea karakteriserede ham som en dygtig lærer, *"meget afholdt af Eleverne og et godt Exempel for dem med Hensyn til Flid og Omhyggelighed (...) Han var et lunt, stille gemyt"*.

Andre relevante arkiver

Udover særforborgens arkiver kan man også finde oplysninger om handicappede i en række andre arkiver. Her tænkes især på fattigvæsenets arkiv, som findes i pastوراتarkivet og fra 1841/1867 i kommunearkivet. For eksempel vil vi kunne finde flere informationer om Carl Harpsøe i Steges kommunale arkiv, ligesom de blinde og døvstumme personer, der nævnes i indberetninger, vil kunne findes i fattigprotokoller og sognerådets forhandlingsprotokoller, når de skulle have til dagen og vejen. De lokale administratorer af fattigvæsenet har dog nok mere haft kommunens økonomi for øje end de handicappedes behov, især hvis det drejede sig om meget handicappede og dermed "udgiftstunge" personer.

I Skjoldborg-Kallerup Pastorat ved Thisted i Nordjylland måtte man i 1816 overtage forsørgelsen af to unge piger, hvoraf den ene var krøbling, den anden sindssvag. Da udgifterne til vagthold til den sindssvage pige sluttede op mod halvdelen af fattigvæsenets samlede udgifter, anskaffede man sig en dårekiste, hvori pigen kunne spærres inde, når hun fik sine anfald – og derved sparede man udgiften til vagtholdet. Formodentlig har der været tale om en ganske lille celle opført i forbindelse med et fattighus.

Tag på museum

Hvis man vil vide mere om de enkelte institutioner og handicaps for at få flere oplysninger, er der skrevet en række bøger om de forskellige særforsorgsinstitutioner, jf. litteraturlisten. Endelig er der også i de seneste årtier skudt en række handicaphistoriske museer op, som oftest i tæt tilknytning til institutionen. Om museerne kan man læse i *Handicaphistorisk Tidsskrift* 5 (2001).

Udvalgt litteratur om dansk særforsorg

Historisk Selskab for Handicap og Samfund (HSHS) har siden 1987 udgivet *Handicaphistorisk Tidsskrift* (1987-1992 med titlen *Handicaphistorie*, 1993-1998 *Handicap & Samfund*)

Hørehandicappede

- C. Goos: *Det kongelige Døvstumme-Institut i København 17. April 1807 – 17. April 1907*, 1907, 436 s.
- Jan William Rasmussen: *Den kongelige Døvstummeskole i Nyborg 1891-1991 Nyborgskolen*, 1992, 124 s.
- E. Forchhammer: *Statens kostskole for døve i Fredericia 1880 – 22. marts – 1955*, 1955, 126 s.
- Asger Holm: *Døveundervisning i Danmark 1807-1982*, 1983, 245 s.
- Sven Gudman, og Karvig Rasmussen: Et kig ind på Arbejdshjemmet for Døvstumme Piger, i: *Handicaphistorie* 1990 s. 53-64

Synshandicappede

- Niels Strandsbjerg: *Blindeinstitutioner i Danmark ca. 1858-1970. Arkivregistratur*, 1992, 110 s.
- Christian Larsen: *Til gavn for menneskeheden og fædrelandet. Kjæde-Ordenen og dens blindeforsorg gennem 225 år*, 2002, 160 s.
- *Statens institut for blinde og svagsynede i København 1858 - 5. november - 1958*, 1958, 224 s.
- Niels Strandsbjerg: *Refsnæsskolen. Institut for Blinde og Svagsynede Børn og Unge i Danmark. 100 års jubilæum*, 1998, 112 s.
- Folke Johansen: *Sådan fik danske blinde et skriftsprog. En historisk oversigt*, 1986, 239 s.
- Vald. Påske: *Med klodser, kugler og taster. Om undervisning af blinde i regning gennem tiderne*, 1991, 122 s.

Sprog- og talehandicappede

- Steen Fibiger: Talepædagogikkens rolle i skolens specialundervisning, i: *Handicaphistorisk Tidsskrift* 2000, nr. 2, s. 75-87
- H. Bering Liisberg: Statens Institut for Talelidende 1898-1948, i: *Nordisk Tidsskrift for Tale og Stemme* årg. 10 (1948) s. 75-107
- Knud Rasmussen (red.): *Taleinstituttet i Århus 1937 – 50 år – 1987*, 1987, 91 s.

Psykisk udviklingshæmmede

- Nete Balslev Wingender: " - *Drivhuset for den sygnende Plante! -*". *Børn og opdragelse i åndssvageanstalten Gl. Bakkehus 1855-1902*, 1992, 392 s.
- Torben Hvam m.fl.: *Ebberødgårds historie*, 1994, 150 s.
- Poul Duedahl: *Billeder fra en anden verden. Den kellerske Anstalt i Brejning 1899-1999*, 1999, 128 s.
- Edith Mandrup Rønn: "De fattige i ånden -". *Essays om kultur, normalitet og uformuft. En etnologisk undersøgelse af praksis inden for dansk åndssvagevæsen og -forsorg ca. 1840-1990. Med eksempel materiale fra den tidligere åndssvageanstalt i Ribe*, 1996, 432 s.
- Birgit Kirkebæk: *Da de åndssvage blev farlige*, 1993, 400 s.
- Birgit Kirkebæk: *Defekt og deporteret. Ø-anstalten Livø 1911-1961*, 1997, 268 s.
- Birgit Kirkebæk: *Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970 med særligt fokus på forsorgschef N.E. Bank-Mikkelsen og udviklingen af Statens Åndssvageforsorg 1959-1970*, 2001, 365 s.
- Birgit Kirkebæk: *Lefterdig og løsagtig – kvindeanstalten på Sprogø*, 2004, 324 s.

Christian Larsen, f. 1974 er cand.mag., arkivar i Rigsarkivet i København. Han har bl.a. skrevet: Til Gavn for Menneskeheden og Fædrelandet. Kjæde-Ordenen og dens blindforsorg gennem 225 år, 2002, om danske handicaparkiver i Personalthistorisk Tidsskrift 2002 nr. 2 s. 227-244 og om valget af et dansk blindalfabet i Handicaphistorisk Tidsskrift nr. 8, 2002, s. 43-53. (cla@ra.sa.dk)